

O'zbekiston qadimiy me'moriy yodgorliklaridagi bitiklar tahlili. Tahlillarni muhandislik grafikasi va dizayn bilan integratsiyasida ko'rinishi

Go'zal Durdimurodova
Termiz davlat universiteti

Annotatsiya: Tarixdan bizga ma'lumki, uyg'onish davrining dastlabki bosqichlarida odamlar dunyo, olam, tabiat to'g'risida tasavvurga ega bo'lmaganlar, atrofda sodir bo'ladigan jarayonlar, holatlarni kuzatuvchilari bo'lishgan, xolos. Vaqtlar o'tib jarayonlarning sodir bo'lishini faqat kuzatibgina qolmay, endilikda turli xildagi ma'lumotlarni jamlab, ularni birma-bir tahlil qilishni boshlaganlar. Odamlarning o'zlariga bo'lgan ehtiyojlari, ov, mehnat qurollarining asta sekinlik bilan ixcham, qulay, sifatli bo'lib takomillashib borishi, atrofda olam to'g'risida tasavvurlarining rivojlanishiga sababchi bo'ldi. Odamlarning atrofida sodir bo'ladigan turli xildagi hodisalarga bo'lgan munosabatlarining natijasida jamlangan ma'lumotlari, to'plangan bilimlarni, turli usullardagi tajribalarni muhokama qilish zaruriyati vujudga keldi. Insonlarni qiynaydigan hozircha javobi yo'q savollar bisyor edi. Buning uchun tajriba, kuzatuvlar o'tkazilishi lozim edi va shu ishga qo'l urildi. Vaqtlar o'tib, tabiatni fan sifatida rivoj topishi (eramizdan oldingi 384-322 yillar) Aristotelning "Fizika", "Metafizika" asarlarida o'z aksini topgan.

Kalit so'zlar: me'moriy yodgorliklar, bitiklar, grafika, dizayn

Analysis of inscriptions on ancient architectural monuments of Uzbekistan. View analysis in its integration with engineering graphics and design

Gozal Durdimurodova
Termez State University

Abstract: We know from history that in the early stages of the Renaissance, people did not have an idea about the world, the universe, nature, they were just observers of the processes and situations that take place around them. Over time, they not only observed the process, but also began to collect and analyze a variety of data, one by one. People's needs for themselves, the gradual development of hunting and labor tools into compact, convenient, high-quality, have led to the development of ideas about the world around them. As a result of people's attitudes to the various events that

take place around them, there is a need to discuss the accumulated information, the accumulated knowledge, the experiences in different ways. There are so many unanswered questions that bother people. This required experimentation, observation, and work. The development of nature as a science over time (384-322 BC) is reflected in Aristotle's works "Physics" and "Metaphysics".

Keywords: architectural monuments, inscriptions, graphics, design

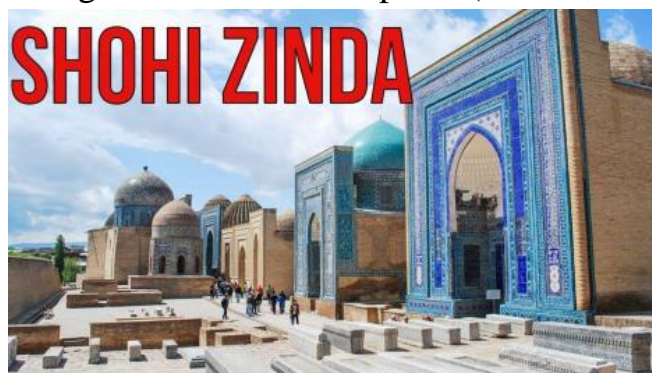
XII-XIV asr G'arbiy Yevropada ishlab chiqarish kuchlari, savdo-sotiqning rivojlanishi, fanlarning qayta uyg'onishiga tayyorgarlik ko'rish davri bo'lgan. Tabiatni fan sifatida o'rganishga va rivojlantirishga Forobiy (950), Abu Ali ibn Sino (980-1037), Abu Rayhon Beruniy (973-1048) kabi allomalar katta xissa qo'shganlar. XII asr G'arbiy Yevropada Yevklid, Geron, Ptolemey, Galen, Muhammad Muso al-Xorazmiy, Abu Ali ibn Sino va boshqa mutafakkirlarning tabiatshunoslikka oid asarlari tarjima qilinib o'rganilgan. Shuning uchun bu asr "tarjima" asri deb atalgan. Chunonchi inson ongi taraqqiy etish natijasida fan-ma'daniyat shakllana bordi. Ishlab chiqarish, me'morchilik taraqqiy eta boshladi. Bular o'z o'rnida grafikaning asosiy turi hisoblangan chizmalarning mohiyatini orttira boshladi. Uy-joylar, qo'rg'onlar va boshqa inshootlarni qurish davrida birinchi chizmalar paydo bo'ldi. Dastlabki chizmalarda faqat bitta tasvir bo'lib, uni reja deb atashardi. Odatda, bu rejalarni to'g'ridan-to'g'ri qurilajak inshootlarning o'rniga, ya'ni yer sirtiga, haqiqiy kattaligi bilan bajariladi. Zaminimizda yashab o'tgan buyuk allomalarimiz, mutafakkir bobolarimizning ibratli hayoti va faoliyati, bemisl ilmiy-ijodiy kashfiyotlari bugun ham jahon ahlini hayratga solayotganini g'urur bilan ta'kidlash lozim. Masalan, Muhammad Muso al Xorazmiyning o'nlik sanoq sistemasini, algoritm va algebra tushunchalarini dunyoda birinchi bo'lib ilm-fan sohasiga joriy etgani va shu asosda aniq fanlar rivoji uchun o'z vaqtida mustahkam asos yaratgani umuminsoniy taraqqiyot rivojida qanday katta ahamiyatga ega bo'lganini barchamiz yaxshi bilamiz. Dizayn fani esa, XIX-asr badiiy madaniyatida favqulotda paydo bo'ldi. Chet elda XIX va XX-asrlar mobaynida shakllanib, u san'at to'lqinida, keyinchalik ilmiy-texnikada va bizning hayotimizga juda tez sur'atlar bilan yorib kirdi va loyihalash faoliyatida tahsirli va eng keng tarqalgan turlaridan biriga aylandi. O'zbekistonimizda shu vaqtga qadar «dizayn» tushunchasini nafis san'at asari, go'zal chizmalar, chiroyli geometrik shakllarda o'ymakorlik usulida jilo berib yasalgan xontaxtalar, badiiy naqshli, bezakli ustun, chiroyli o'ymakorli chovgun, go'zal kashtachi, mohir kulol, naqqosh kabilar bilan cheklanganlar. Dizayn tushunchasini xalqqa oson va yengil tushuntirish va uni anglatish uchun quyidagi termin va atamalardan foydalanganlar: "badiiy asar", badiiy loyihalash jarayoni, "sanoat san'ati", "texnik etsetika". Muhandis dizaynerlar "rassomkontsruktor", deyilgan. Chop etilgan jurnal "Butunjahon ilmiy-tadqiqot instituti texnik etsetikasi", XX-asrning 60-80 yillarida esa eng ommabop dizayn

bo'yicha mamlakat jurnali "Texnik etsetika" deb nomlanganlar. O'rta Osiyoning qadimgi binolari ham muhandis quruvchilar tomonidan chizmalari tayyorlanib dizaynga mos holda pishiq g'isht yordamida bunyod etilgan. O'tmishda otabobolarimiz did va nafosat bilan qurgan muhtasham binolar hozirgi kungacha dizaynini, maftunkor jilvasini yuqotmagan. Yuksak nafislik bilan ishlangan islamiy va geometrik naqshlari bizni hayratga solib kelmoqda. Milliy naqshlarimiz g'oyatda boy mazmunga ega. Oddiy qoshiq, lagan, quticha, sandiq, belanchak, cholg'u asboblari, uy-ro'zg'or buyumlaridan tortib turar joy va jamoat binolarining devor hamda shiftlariga solingan naqshlar insonni hayratga soladi. Bu go'zal naqshlar ajoyib naqqoshlar tomonidan yaratilgan bo'lib, asrlar davomida bunyod topdi, rivojlandi, me'morchilik hamda tasviriy san'at rivoji bilan bog'langan holda takomillashib bordi Naqsh - arabcha tasvir, gul degan ma'noni anglatadi. Qush, hayvon, o'simlik, geometrik va boshqa elementlarni ma'lum tartibda takrorlanishidan hosil qilingan bezakdir Ganchkorlik, kandakorlik, kashtado'zlikda, zardo'zlik, kulolchilik, zargarlik, gilam to'qish, to'qimachilik, inkurustatsiya, panjaralar va hokazolarda har xil yo'llar bilan naqshlar ishlanadi.

1-rasm.

XIV-XV asrlarda koshinkorlik rivojlandi, qurilgan binolarni koshin va parchinlar bilan bezatish avj oldi. Koshin va parchinlardan ajoyib naqshlar hosil qilishga erishildi. Chunonchi, Samarqanddagi Shohi-Zinda kompleksi(1-rasm, 2-rasm),

2-rasm

Ashratxona, Oq saroy, Ko'hna Urganchdagi To'rabekxonim maqbarasi va boshqalardir. XV asrda naqqoshlik san'ati yanada rivojlandi. Natijada naqqoshlikda kundal texnikasi paydo bo'lib rivoj topdi. Samarqandda Ashratxona, Oqsaroy maqbaralari va boshqa arxitektura yodgorliklarining ichki qismini kundal usulida bezaldi. Kundal - arxitekturada devorga bo'rtib ishlangan bezak texnikasi. O'zbek

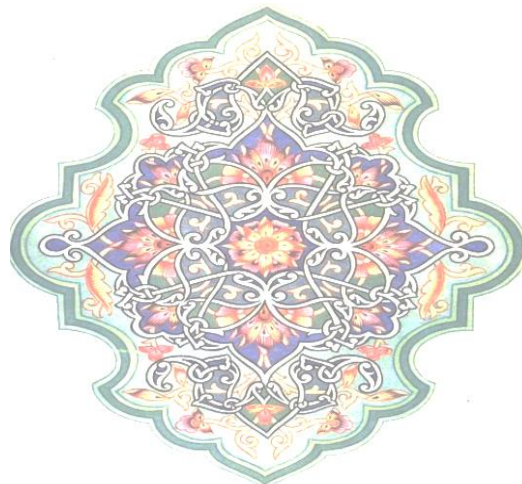
binosining ichki qismidagi har bir me'moriy qismi o'ziga xos ornamental bezak tipidan tashkil topgan. Interer, ya'ni xona devori uzunasiga 3 qismga bo'lingan, devorning pastki qismi izora (panel), o'rta qismi va tepa qismi friz. Devorning o'rta qismi namoyonlar, manzaralar, katta-kichik naqshlar, unvonli yozuvlar va boshqalar bilan bezatilgan. Friz qismiga har xil geometrik va o'simliksimon naqshlar ishlangan. Devorning tepa qismi bilan shift o'rtasiga ganchdan ishlangan ajoyib karnizlar ishlatilgan, buni sharafta deb yuritiladi. Shiftning o'rtasi o'yib ishlangan ganchli qubbalar bilan bezatilgan, bunga hovo'zak deyilgan. Bu hovo'zaklarga islamiy yoki geometrik naqshlar yoki turunjlar ishlatilgan. Xonaning hovo'zaklariga silliq qilib vassajuftlar yarim silindrsimon tayoqchalarni yonmayon terib chiqish natijasida tulqinsimon yo'za hosil qilingan. U ko'pincha, umumiy rang yoki oddiy islamiy naqsh bilan bezatilgan. Bu bezaklar o'zbek xonadonining ziynati hisoblangan. Devorlardagi tokchalar, taxmonlar cheti, kitobalar ajoyib naqsh namunalari bilan bezatilgan. Tokchalar har xil idish-tovoqlar bilan bezatilgan. Uy-ro'zg'or buyumlariga naqsh berish yanada rivoj topdi. O'rta asr miniatyuralari ham rivojlandi. O'zbek xonadonlari sergul gilamlar, rang-barang adyol va choyshablar, idish-tovostlar, naqshinkor xontaxtalar, devorlari manzarali namoyon, hashamdor shiftlar... “- bular hammasi birgalikda xalq bezak san'atining butun bir serjilo asarini tashkil etadi”. Uy-ro'zgor buyumlari- xontaxtalar, qalamdonlar, qutichalar, devoriy naqshlar, ularning rangin bezaklari bir-biri bilan qandaydir bog'liqlikka egadir. Ana shu devorlarda yaratilgan naqshlar o'zining mutanosibligi, puxtaligi, ranglarining uyg'unligi, bichimi, nafisligi, badiiyligi bilan diqqatga sazovordir. Mo'yqalam bilan devorga surtilgan qizil kesak bo'rtma shakl oladi, ustidan bo'yoq va zarhal beriladi. Zamin zarhalga, asosiy bo'rtma naqsh elementlari turli-tuman ranglarga bo'yaladi yoki aksincha, bo'rtma naqsh zarhalga, zamin esa turli rangga bo'yaladi. XV asrdan boshlab Samarqanddagi Ashratxona maqbarasi, Buxorodagi Amir maqbarasi, Baland machitida jozibador namunalar saqlangan. O'rta yerda kundal texnikasidagi bezaklar keng tarqalgan(3-rasm).

3-rasm

Shunday qilib bu o'zgarishlar davr talabi yangidan-yangi texnologiyalar, yangi turdagi qurilish materiallarini va iqtisodiy masalalarni hal etish natijasida o'zgarib ketaveradi. Jahon arxitektura qurilishining rivojlanish tarixini alohida-alohida qilib

qarash to'g'ri kelmaydi. Uning bosqichma-bosqich rivojlanishini ko'rish mumkin. Bunda yangilikning eski usullar bilan qurish, o'rnini bosish, badiiy uslublar uning rivojiga milliylik ham katta hissa qo'shadi. Ma'lum davrni aks ettirgan uslub vaqti kelib yo'q bo'lib ketib uni qayta tiklash mumkin bo'lmay qoladi. Arxitektura inshootlarining xarakteri asosan o'z ichiga bajarish texnikasi, badiiy ko'rinishni yaxshi chiqishida quruvchining ruhiy holati, mahorati, bilim va geometrik sirtlarni qonun qoidalarni bilishga bog'liq. Ma'naviy holatiga qarasaq unda monumental san'at tasviriy va amaliy san'at, haykaltaroshlikning san'ati arxitektura bilan hamoxang bir butun yaxlitligiga uzviy bog'liq va ularning qo'shilishi natijasida ya'ni san'at qorishmasi hosil bo'ladi. O'zbekistonning boy me'moriy an'analari jahon madaniy merosi rivojining barcha bosqichlari, nodir me'moriy asarlarining turli-tuman ko'rinishlarining o'zida mujassam etgan bo'lib, o'ziga xos inshootlar me'morchiligida ham ma'lum darajada sezilarli iz qoldirgan. O'zbekiston hududida shakllangan bu turdagi me'moriy inshootlar jahon me'morchiligining yo'nalishlarini muhim qismini o'zining nodir yechimlari, badiiy-kompozitsion xususiyatlari bilan belgilab bergan va me'morchilikning rivojlanishida o'ziga xos o'rinni egalladi. Ularni paydo bo'lishiga ushbu hududlarning har bir mintaqasi va turli davrdagi me'moriy taraqqiyoti o'z ta'sirini ko'rsatadi. O'zbekiston tarixi, uning boy arxeologik merosi dunyo olimlarini ham jalb etmoqda. Keyingi yillar respublikada Fransiya, Germaniya, Yaponiya, Avstraliya, AQSh olimlari bilan birga ko'pgina qo'shma ekspeditsiyalar ham olib borilayotir. Me'morchilikning vazifasi inson havoti va faoliyati uchun munosib fazoviy muhitni tashkil qilishdir. Bu vazifa moddiy struktura -qurilayotgan va ta'mirlanayotgan binolar va inshootlar orqali hal etiladi. Arxitektura elementlarini loyihalashning ijtimoiy va g'oyaviy rivojlanish jarayonida uning funksiyasi binolar, konstruksiyalar orqali turlicha ifodalanadi. Konstruksiyalar va arxitekturaviy - badiiy ifodalar o'rtasidagi o'zaro bog'liqlik me'morchilik rivojlanishining muhim muammosi bo'lib kelgan. Konstruksiya aniq funksional va estetik masalalarga mos holda qo'llanilganligi uchun arxitekturaviy asar elementi ahamiyatiga ega bo'lgan (4-rasm).

4-rasm

Konstruktiv shaklning proporsional, hajm-fazoviy va plastik ifodalanishi bino va inshootlar tektonikasining xususiyatlarini tashkil etadi va bu arxitekturaviy kompozitsiyaning bir muhim vositasidir. Bugungi kunda Andijon viloyatda ham maxsus dastur asosida ana shu tarixiy obida va madaniy yodgorliklarni asrab-avaylash, obodonlashtirish borasida zarur ishlar olib borilmoqda. Mutaxassislar ishtirokida tuzilgan tarixiy-madaniy ekspertiza komissiyasi tomonidan tuman va shaharlardagi madaniy meros obyektlari, deb e'tirof etilgan yodgorliklar to'la o'rganib chiqilmoqda. Ularning aksariyatida kadastr-baholash, muhandislik-tadqiqot, toponomik, kartografiya ishlari amalga oshirildi. Arxeologlar, tarixchi olimlar tomonidan Marhamat tumanidagi Mingtepa, Izboskan tumanidagi Elatan, Jalaquduq tumanidagi Dalvarzintepa yodgorliklarida ilmiy-tadqiqot ishlari olib borildi. Andijon shahridagi Mirpo'stin ota, Baliqchi tumanidagi Tuzluq momo, Uchbuloq, Andijon tumanidagi Mehmoni Valiy, Paxtaobod tumanidagi Xovuskon ota, Xo'jaobod tumanidagi Imom ota, Buloqboshi tumanidagi Shirmonbuloq singari ziyoratgoh va dam olish maskanlarida qurilish-ta'mirlash ishlari amalga oshirilib, ziyoratchi va dam oluvchilar uchun barcha qulaylik yaratilgan. 50 dan ziyod tarixiy yodgorliklar va ziyoratgohlarning kadastr hujjati, 50 dan ziyod obyektning pasporti tayyorlangan. Milliy davlatchiligimiz tarixini o'zida aks ettiruvchi arxeologik yodgorliklarni, tarixiy va madaniy obidalarni asrab-avaylash, o'rganish va tadqiq etish yosh avlod qalbida Vatanga muhabbat, milliy qadriyatlarimizga hurmat tuyg'ularini yuksaltirishda muhim vosita bo'lib xizmat qilmoqda. Arxitekturani o'rab turgan muhit bilan bir butun ansamblni tashkil etishi, asosiy omillardan biri hisoblanadi. Inshootlarni o'rganganda uning qurilish tarixi, chizmalari, dizayni, umumiy ko'rinishlari va xonalarning ko'rinishiga e'tibor berish kerak. Vatandoshimiz Abdulla Qodiriy ta'biri bilan aytganda, moziyga qaytib ish ko'rmoq kerakligini e'tiborga olib biz talaba yoshlarga - bo'lajak quruvchi muhandislarga me'morchilik, shaharsozlik va qurilish tarixini, ularning sir-asrorlarini o'rganish maqsadga muvofiqdir.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Ro'ziyev E. I., Ashirboyev A. O. Muhandislik grafikasini o'qitish metodikasi. 2010 y
2. A.Abduraxmonov Chizmachilikdan grafik ishlar tizimi. O'quv qo'llanma.«Cho'lpon», 2005 yil.
3. "Архитектура, строительство, дизайн". "Дизайн". Журналлар
4. "Архитектура, живопись, скульптура, графика, декоративное искусство", М., "Советская энциклопедия", 1986 г.
5. A.Abduraxmanov, I. Raxmonov Chizmachilikdan ma'lumotnoma, T. 2005
6. Мелодинский, Д.Л. Школа архитектурно-дизайнерского формообразования М. 2004